KNOWLEDGE FLAME
E-ISSN: 3049-1541
INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (KF-IMRJ)
(An International Indexed & Peer Reviewed Journal)
https://knowledgeflame.in PRGI Reg. No. MAHMUL/2024/89852

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे यांचे मराठा इतिहासलेखनातील योगदान: एक विश्लेषणात्मक अभ्यास

डॉ. कार्तिक शेषराव गावंडे
सहयोगी प्राध्यापक,
अंकुशराव टोपे महाविद्यालय, जालना.
ई-मेल-kartikgawande111@gmail.com

सारांश (Abstract) :

मराठा इतिहासलेखनाला शास्त्रीय बैठक मिळवून देण्यात वि. का. राजवाडे (१८६३-१९२६) यांचा वाटा अतुलनीय आहे. त्यांनी दंतकथा आणि बखरींच्या प्रभावातून इतिहासाला मुक्त करून, तो पुराव्यांच्या भक्कम पायावर उभा केला. प्रस्तुत शोधनिबंध राजवाड्यांच्या 'साधनाधिष्ठित' संशोधन पद्धतीचा सखोल आढावा घेतो. त्यांच्या लेखनातील वस्तुनिष्ठता, राष्ट्रवादी प्रेरणा, सामाजिक दृष्टी आणि भाषाशास्त्रीय पैलूंचे विवेचन करून, आधुनिक इतिहासलेखनावर झालेल्या त्यांच्या परिणामांचे मूल्यमापन करणे, हा या शोधनिबंधाचा मुख्य हेतू आहे.

प्रस्तावना :

मराठी अस्मितेचा आणि पराक्रमाचा इतिहास हा अनेक काळ मौखिक परंपरा आणि भावनिक वर्णनांमध्ये अडकलेला होता. १९ व्या शतकाच्या उत्तरार्धात जेव्हा ब्रिटीश इतिहासकारांनी भारतीय इतिहासाचे विकृतिकरण सुरू केले, तेव्हा वि. का. राजवाडे यांनी या आव्हानाला सडेतोड उत्तर दिले. २४ जून १८६३ रोजी जन्मलेल्या राजवाड्यांनी संस्कृत, प्राकृत आणि पाश्चिमात्य इतिहासलेखन शास्त्राचा सखोल अभ्यास केला होता. त्यांनी केवळ इतिहास लिहिला नाही, तर इतिहास कसा शोधायचा आणि तो पुराव्यानिशी कसा सिद्ध करायचा, याची एक नवी संस्कृती महाराष्ट्रात रुजवली. त्यांच्या कार्यामुळेच मराठा इतिहासाला शास्त्रीय अधिष्ठान लाभले (बेंद्रे, १९८५, p. ५५).

1. राजवाड्यांची चिकित्सक संशोधन पद्धती (Methodology):

राजवाड्यांची इतिहासलेखन पद्धती ही केवळ माहिती संकलन नसून ती एक कठोर वैज्ञानिक प्रक्रिया होती. त्यांनी ऐतिहासिक साधनांच्या विश्लेषणासाठी खालील सूत्रांचा वापर केला:

साधनांचे वर्गीकरण:

त्यांनी साधनांची विभागणी अस्सल आणि दुय्यम अशा दोन भागांत केली. समकालीन पत्रव्यवहार, शिक्के, आणि करारमदार यांना त्यांनी सर्वोच्च प्राधान्य दिले.

अंतर्गत चिकित्सा:

एखादे पत्र अस्सल असले तरी त्यातील मजकूर लिहिणाऱ्याचा हेतू काय होता, हे तपासण्यावर त्यांनी भर दिला. "साधनांची पारख केल्याशिवाय सत्य बाहेर येत नाही," असे त्यांचे मत होते (राजवाडे, १९२८, p. ४२).

तौलनिक अभ्यास: एकाच घटनेचे संदर्भ विविध साधनांमध्ये कसे आले आहेत, याची तुलना करून त्यांनी इतिहासाची पुनर्रचना केली.

KNOWLEDGE FLAME
E-ISSN: 3049-1541
INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (KF-IMRJ)
(An International Indexed & Peer Reviewed Journal)
https://knowledgeflame.in PRGI Reg. No. MAHMUL/2024/89852

2. इतिहासलेखनाची प्रमुख वैशिष्ट्ये व विस्तार:

2.1 वस्तुनिष्ठता आणि पुरावाभिमूखता: राजवाड्यांच्या लेखनात भावनांपेक्षा सत्याला अधिक महत्त्व होते. त्यांनी प्रतिपादन केले की, इतिहासकाराने न्यायाधीशाप्रमाणे तटस्थ राहिले पाहिजे. त्यांनी पानिपतच्या मोहिमेचे विश्लेषण करताना मराठ्यांच्या लष्करी आणि राजकीय चुकांवर अत्यंत परखड भाष्य केले. त्यांच्या मते, पराभवाचे सत्य स्वीकारणे हे विजयाच्या गाण्यापेक्षा अधिक महत्त्वाचे असते "प्रत्येक विधान पुराव्यावर आधारित असावे, पुराव्याशिवाय उच्चारलेला शब्द ही इतिहासाची प्रतारणा आहे" (राजवाडे, १९२६, p. १२).

2.2 सामाजिक व बहुआयामी ऐतिहासिक दृष्टी: राजवाडे हे केवळ राजकीय इतिहासकार नव्हते, तर ते एक समाजशास्त्रज्ञही होते. त्यांनी इतिहासाची व्याप्ती वाढवून त्यात शेती, ग्रामीण अर्थव्यवस्था, जातीव्यवस्था आणि कौटुंबिक संरचना यांचा समावेश केला. मराठ्यांचे राज्य हे केवळ लष्करी सत्तेवर नसून ते एका विशिष्ट सामाजिक आणि सांस्कृतिक मानसिकतेवर उभे होते, हे त्यांनी जगाला दाखवून दिले. "मानवी समाजाच्या सर्व अंगांनी होणारी उत्क्रांती म्हणजेच इतिहास" (कुलकर्णी, २००२, p. २८).

2.३ प्रखर राष्ट्रवादी प्रेरणा : राजवाड्यांचे संपूर्ण जीवन हे एका 'बौद्धिक यज्ञा'सारखे होते, ज्याचा उद्देश भारतीय स्वाभिमान जागृत करणे हा होता. ब्रिटीश इतिहासकार जेम्स ग्रँट डफ याने मराठ्यांच्या इतिहासाकडे 'लुटारूंची टोळी' या नजरेने पाहिले होते. राजवाड्यांनी या पूर्वग्रहाचा पुराव्यानिशी त्याग केला. "आपल्या पूर्वजांचा इतिहास आपणच शोधला पाहिजे आणि तो जागतिक स्तरावर अभिमानाने मांडला पाहिजे," हा विचार त्यांनी समाजाच्या मनात रुजवला (पगडी, १९७४, p. २९).

2.४ भाषाशास्त्रीय आणि व्युत्पत्तीशास्त्रीय सखोलता: राजवाड्यांनी इतिहासाचा शोध घेताना 'शब्दांच्या' प्रवासाला महत्त्व दिले. 'ज्ञानेश्वरीतील मराठी भाषेचे व्याकरण' या ग्रंथातून त्यांनी दाखवून दिले की, भाषेतील बदल हे समाजातील बदलांचे निदर्शक असतात. एखाद्या ऐतिहासिक दस्तावेजाची अस्सलता त्यातील भाषाशैलीवरून कशी ओळखावी, याचे शास्त्र त्यांनी विकसित केले

3. संस्थात्मक व ग्रंथसंपदेचे योगदान: राजवाड्यांचे कार्य हे केवळ वैयक्तिक स्तरावर थांबले नाही, तर त्यांनी त्याला संस्थात्मक स्वरूप दिले: १. मराठ्यांच्या इतिहासाची साधने (२२ खंड): हा ग्रंथसंच म्हणजे मराठा इतिहासाचा पाया आहे (राजवाडे, १९२८, p. ४२). २. भारत इतिहास संशोधक मंडळ: १९१० मध्ये पुण्यात या संस्थेची स्थापना करून त्यांनी संशोधकांचे एक व्यासपीठ तयार केले.

निष्कर्ष: वि. का. राजवाडे यांनी मराठा इतिहासलेखनाला 'भक्ती' कडून 'विज्ञाना'कडे नेले. त्यांनी लावलेला साधनांचा शोध आणि दिलेली चिकित्सक दृष्टी आजही जागतिक दर्जाच्या इतिहासलेखनाशी सुसंगत आहे. त्यांच्या कार्यामुळेच आज मराठ्यांच्या इतिहासाकडे एक प्रगल्भ आणि वैज्ञानिक इतिहास म्हणून पाहिले जाते. त्यांनी दिलेली 'साधननिष्ठा' हीच खरी आधुनिक इतिहासलेखनाची गुरुकिल्ली आहे. (राजवाडे, १९१०, p. ७६).

६. संदर्भ सूची:

1. बेंद्रे, वा. सी. (1985). मराठ्यांच्या इतिहासलेखनाची परंपरा. पुणे: कॉन्टिनेंटल प्रकाशन, पृ. 55.

E-ISSN: 3049-1541
KNOWLEDGE FLAME
INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (KF-IMRJ)
(An International Indexed & Peer Reviewed Journal)
https://knowledgeflame.in PRGI Reg. No. MAHMUL/2024/89852

2. राजवाडे, वि. का. (1928). मराठ्यांच्या इतिहासाची साधने (खंड १–२२). पुणे: भारत इतिहास संशोधक मंडळ, पृ. 42.
3. उपरोक्त, राजवाडे, वि. का., पृ. 12.
4. कुलकर्णी, अ. रा. (2002). मराठ्यांचा इतिहास: समाज व संस्कृती. पुणे: डायमंड पब्लिकेशन्स, पृ. 28.
5. पगडी, सेतुमाधवराव. (1974). मराठ्यांचा इतिहास. मुंबई: मौज प्रकाशन, पृ. 29.
6. राजवाडे, वि. का. (1910). ऐतिहासिक प्रस्तावना व निबंध. पुणे: भारत इतिहास संशोधक मंडळ, पृ. 76.